

Adalékok a cigány-gyermekek iskoláztatásához a XX. század első felében Magyarországon

Pornói Imre

Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza

pornoi@nye.hu

Népszámlálások

A XIX.század második felében a cigány fogalom olyan társadalmi állapotot kezdett jelölni, akik a társadalom perifériájára szorultak. Az 1856-os felmérés szerint a cigány lakosság 103 756 főt tett ki (Váradi, 2009:48). Az 1893-as cigányösszeírás szerint a cigány etnikumúak száma 274 940 volt, s közülük 243 432-en letelepedettek, 20 406-an huzamosabban tartózkodók száma 20 406-an voltak. A vándorcigányok száma 8 938 főt tett ki (Váradi, 2009:57).

1893-ban a tanköteles cigány gyermekeknek 70 %-a nem járt iskolába, s a cigányságon belül az analfabéták aránya 93,7% volt. Ez a vándorcigányoknál 98,6%-t tett ki akkor, amikor az országos átlag 45,5% volt. Az írni-olvasni tudók országos átlagánál (50,6%), lényeges elmaradt a cigány lakosság 5,4%-os átlaga (Kádár, 1993:4).

Tevékenységük alapján 93%-uk keresőként szerepelt, 89%-uk letelepedett volt, s csak 3%-a vándorolt (Kádár, 1993:6).

A modern kor gazdasági változásai a cigányság helyzetét, létviszonyait, foglalkoztatottsági lehetőségeit megváltoztatta, alapvető létbizonytalanságot hozva létre (Kádár, 1993:10).

Magyarországon 1900-as népszámlálásban a VII. Egyéb foglalkozások kategóriájában 325. szám alatt tartották nyilván a cigányságot a „Kóborcigány és csavargó” név alatt, a diáktartók és lakásbérletbe adók, a házfelügyelők és házmesterek, a takarító, takarítónők, bejárók és bejárónők, a zenészek, a mutatványosok, bűvészek, kötél tánccsoportok, artisták, a bordélyosok, a kéjnék és az egyéb foglalkozásúak körében (MSK, 1904:8).

1910-ben a VII. Egyéb foglalkozások kategóriájában a 325.sz alatt található a Kóborcigány elnevezést (sátoroscigány, vándorcigány) A kategóriában szereplő 158 765 főből 4 965 főt tettek ki (MSK, 1914:117).

Dános

A dánosi rablógyilkosság a dualizmus korának egyik legnagyobb visszhangot kiváltó és máig vitatott bűneseteként vált hírhedtté. 1907-ben ismeretlen tettesek kirabolták a dánosi csárdát, négy embert meggyilkoltak. A rablógyilkosságért végül vándorcigányokat helyezett vád alá és ítélte el a bíróság. Mindez felszínre hozott egy sor olyan problémát, amely a bűntény elkövetése előtt, alatt és után is létezett, és megoldása nem tűrt további halasztást. Molnár Lajos szekszárdi rendőrkapitány, ellenőrizhetetlenségükben látta az elkövetett bűncselekmények hátterét, ezért a cigányság életmódjának teljes felszámolásától várta a helyzet megváltozását. Ez

nyilvántartásba vételüket jelentette. Kemény L. Ignác nagyváradi rendőrbiztos is a cigányok letelepítésétől várta beilleszkedésüket. Táposi Márton karcagi rendőrkapitány az összeírás és a központi nyilvántartás mellett az állami nevelés és oktatás cigányságra való kiterjesztése mellett szállt síkra. Ő 10 éves korig gyermekmenhelyeken helyezte volna el a cigánygyermeket, az elemi népiskola 6 osztályának elvégzéséig. Ugyanakkor már 10 éves kortól 15 éves korig olyan javítóintézetekbe helyezte volna el őket, ahol szakmát tudtak volna tanulni. A 15-24 éveseket dologházba kényszerítette volna elkülönítve őket a társadalomtól, veszélyességük miatt. Ugyanakkor a munkaképtelenek és az öregek számára menházak felállítását látta szükségesnek. Ezekkel szemben a Rendőri Lapok a probléma megoldását a vándorcigányokat elutasító, kirekesztő és megbélyegző társadalmi magatartás megváltozásától várta (Gál, 2007).

A tankötelezettség kérdése

A moson vármegyei Verner Jenő a Néptanítók Lapjának hasábjain 1903-ban az általános tankötelezettség végrehajtásának betartására hívta fel a figyelmet. Különösen súlyosnak tartotta a vándorcigányok gyermekeinek helyzetét, mivel úgy vélte, hogy ezen éles eszű, élénk vérmérsékletű gyermekek gyorsan megtaníthatók lennének az írás-olvasásra, erre építve megfelelő erkölcsi nevelésüket, s távlatokban ipari pályákra irányítva vélte a cigány-kérdés megoldását.

Fontosnak látta a költöző tankötelesek utánkövetésének megoldását, mivel sok gyermek azért maradt ki az iskolából, mert a szülő tanév közben más községbe költözött. Erre ajánlotta a mosonmegyei kir. tanfelügyelő eljárását, aki költözködéstről szóló értesítés igazgató-tanító általi kitöltésétől remélte a helyzet megoldását (Verner, 1903).

Ugyanő egy későbbi cikkében a magyar nemzet megerősítését várta a cigányság állandó lakhelyének biztosításától, iskoláztatásától, és kulturális felemelkedésétől (Verner, 1905).

1907: túl Dánoson

Ember János 1907-ben az általános nézettel szemben a cigányságot feltűnően tökéletes fizikummal, közmondásos élénk szellemmel és kezűgyességgel, művészi hajlammal jellemezte. A társadalomból való kiközösítésük, a mostoha bánásmód, a magára hagyottság, az alacsony gazdasági és kulturális szint a társadalmi erkölcsi normák be nem tartását eredményezte. A kiutat a telepítésben és a letelepítettek feletti egy nemzedéken át folyó gyámságban látta. Ez magában foglalta volna a megélhetéshez szükséges munkaeszközöknek és használatuk megtanulásának ingyenes biztosításán túl a tankötelezettség szigorú végrehajtását is. A siker érdekében a gyermekek a tanulás minden eszközét teljesen ingyen kapták volna elképzelése szerint. Mivel a tankötelesek beiskolázását részben ruha-és lábbeli hiányuk, testi gondozatlanságuk, nem megfelelő táplálkozásuk, részben a társadalom velük szembeni ellenérzése akadályozta, ezért a tanítóktól a társadalom áldozatkészségének-adakozásának felébresztésén túl a cigánygyermek felé való odafordulást várta (Ember, 1907).

Ennek megvalósítását azonban többnyire mind a többségi társadalom, mind a helyi hatóságok akadályozták. Kóródy Miklós a helyi hatóságok hozzáállásának

iskolapéldáját írta meg. Nincs konkrét község megnevezve, hiszen a történet tulajdonképpen bárhol megtörténhetett. Egy egy tantermes egy tanítós, 80 tanköteles gyermekkel rendelkező községben 80 kóbor cigány-családot sikerült letelepíteni 16 tanköteles gyermekkel. A hatóságok sürgették a községet a 16 fő elhelyezésére. Mivel a kimutatások már 96 tankötelest mutattak ki, ezért a közigazgatási-bizottság második tanterem biztosítását és második tanítói állás szervezését sürgette. Az építkezésre 10 000 korona rendkívüli és a tanítói állás megszervezésére 1200 korona rendes kiadást a községnek kellett volna előteremtenie. A község szegénységre hivatkozva kérte ez alól a felmentését, s ugyanakkor arra is hivatkozott, hogy a cigány-gyermekek amúgy sem járnak iskolába. A közigazgatási bizottság ezt azzal utasította el, hogy hivatkozott az 1868:XXXVIII.tc. 1§-ára, mely alapján minden szülő kivétel nélkül köteles volt gyermekét 6-12 éves kora között elemi népiskolába járatni. Tehát ez a cigány szülőkre is vonatkozott.

Ezt követően a község a miniszterhez fellebbezett, melyben nemcsak elismerték kötelezettségüket, hanem még ennek teljesítését is óhajtották, hogy megfelelő vallásos és hazafias nevelésben tudják részesíteni a cigány-gyermekeket. Ám feltett szándékuk és akaratuk ellenére mégsem tudják a törvényt végrehajtani, mivel a szülők munka-és vagyonihiánya miatt nem tudnak gyermekeik étkezéséről gondoskodni, így azok iskolaidőben is kénytelenek koldulni, saját létfenntartásuk biztosítása érdekében. De hiába vennék át a szülők ezt a kolduló szerepet tőlük, a teljes ruha hiány miatt meztelenül járó fiú- és leánygyermek részben erkölcsi problémákat vetnének fel az iskolában. Ha ezt figyelmen kívül lehetne hagyni, akkor pedig a lakhelyük és az iskola közötti hosszú úton megfagyhatnának. De a barlangszerű lakásokban való élés is megakadályozná a gyermekeket az otthoni tanulásban, így a többi tanuló iskolai eredményét veszélyeztetnék állandó lemaradásukkal.

Ezek alapján a község úgy szabadult meg a fenyegető kiadásoktól, hogy még humánusnak is mutatta magát. Ám feladta a leckét valamennyi a cigányüggyel kapcsolatban lévő hatóságnak, hiszen az állam által szorgalmazott letelepítés, a társadalomba való betagozódás iskola nélkül nem sok jóval kecsegtetett (Kóródy, 1908).

K. Nagy Sándor 1908-ban az iskolák és az egyházak kiemelkedő szerepét húzta alá, kiemelve a rendszeres foglalkoztatás szükségességét. A dánosi gyilkosság után a cigányok kiirtását követelőkkel szemben a törvényelőtti egyenlőségre hivatkozva elutasította a faj büntetését az egyén helyett (K. Nagy, 1908).

Cigány-gyermekek iskolái

1904-ben a fehérmegyei Nagyerkátá nagyközségben Keller Károly 50 éves tanítói jubileuma alkalmával emelték ki, hogy a 4000-es nagyközségben még a cigányokat is beiskoláztatta s megkedveltette velük azt (NL, 1904).

1909 szeptember 11-én nyílt meg az első magyar cigányiskola Pankotán (Arad vármegye) 46 cigányfiúval. A szülők kikötötték, hogy csak cigánygyerekek tanulhassanak itt, mert a kormány számukra állította fel az iskolát, s így csak nekik van joguk ehhez (NL, 1909a).

1909-ben a vármegyénként felállítandó internátusok létesítése mellett szóltak, ahová hatóságilag kellene a vármegye területén élő cigány-tanköteleseket kényszeríteni, s ott egészen 15 éves korukig benntartani, szakmát is biztosítva számukra, így segítve elő a társadalomba való betagozódásukat (NL, 1909b).

1912-ben a krassó-szörény vármegyei Csiklóbánya 700 főnyi cigány lakossága számára 1911-ben 40 tanulóval megnyílt cigánytelepi állami elemi iskola vizsgájáról számolhatott be a Néptanítók Lapja. Mivel a cigányok már április közepétől elszéledve kereset után jártak, s csak késő ősszel tértek haza, így a jelzett sikeres vizsgára már április 14-én sor került (NL, 1912a).

Szintén 1912-ben foglalkozott a Néptanítók Lapja a cigánygyermek beiskolázásával. Az 1868:XXXVIII.tc. 1§-a ugyan minden szülőt kötelezett gyermeke iskolába járatására, ám a tankötelezett cigánygyermeket mint az iskolába be nem írtakat mutatták ki, kiállítva róluk az iskolába nem járás okául a ruhátlanságot. Ugyanakkor ha a cigányszülő önként vitte gyermekét a beíratásra, azt zömmel higiéniai okokra hivatkozva utasították el (NL, 1912b).

A cigányságot érintő rendeletek

1916-ban, a háború második évében adták ki a m.kir.belügyminiszter 1916.évi 15.000.eln.számú rendeletét a kóbor (sátoros) cigányokról. Ezt részben a romló élelmiszerellátás miatt akadozó könyöradományok megritkulásával indokolták, mely a közbiztonság veszélyeztetéséhez vezetett az éhező cigányság részéről. Másrészt, a hadsereg emberutánpótlásának biztosításában is szükség volt a cigányságra. Harmadrészt a cigányságnak a közérdekű munkákban való részvételét is biztosítani akarták. Mivel fő problémának az állandó lakóhely hiányát tartották, ezért szükségesnek látszott a szokásos kóborlás megakadályozása (MRT, 1916a).

Erre az 1885 évi toloncsabályzat, adott lehetőséget, melynek – 2.§-ában határozták meg, hogy a toloncozást kikre lehet és kell alkalmazni. Ugyanakkor a 28.§ alapján a munkaképtelen letelepítetteket és szegényeket a községeknek kellett eltartaniuk, míg a munkaképeseket munkára kellett kényszeríteni, s lakhelyelhagyási tilalom volt rájuk érvényes (MRT, 1885).

A tolonc-szabályzat alkalmazását szükségesnek látták a kóbor cigányokra is. Ugyanakkor a végrehajtás során a hatóságok részéről a szigorúság mellett lelkiismeretességet, emberséget és tapintatosságot vártak el, mint a siker egyik fontos tényezőjét. A nyilvántartásba vétel sikerességéhez a települések értelmiségi rétegének támogatását is szükségesnek látták biztosítani. Különösen fontosnak tartották a végrehajtásban közreműködő karhatalmi erők túlzásoktól mentes határozott és erélyes fellépését (MRT, 1916b).

A jelzett nyilvántartásba vétel családonkénti csoportosításban történt, mely a segélyezésre való jogosultság megállapítására szolgált. Ugyanakkor a 4. § elrendelte a kellő gondozás alatt nem álló 7 éven aluli kóborcigány-gyermekek állami gyermekmenhelyekbe való elhelyezését.

A rendelet egyik lényege az volt, hogy az egészségileg alkalmas 18-50 éves cigány férfiak katonai szolgálatát biztosítsák (4-5.§.ok), illetve, hogy a himlőoltást mindenki megkapja (7.§).

A nyilvántartásba vett cigányokról való gondoskodást a rendelet 15-18.§-a tartalmazta. Vizsgálták többek között, hogy kit illet meg hadisegély, kik szorulnak közellátásra. Azonban sem ők, sem a munkaképesként dolgozók nem kaphattak pénzt, csak természetbeni ellátást, kivéve a hosszabb távon megbízhatóknak bizonyultak. Kiseb értékű szükségleti cikkekre (só, fűszer,dohány, gyufa stb..) keresményükből kaphattak kisebb összegeket (MRT, 1916c).

Mivel több helyhatóság úgy értelmezte a 4.§-t, hogy a kóborcigányok valamennyi, vagy legalábbis legtöbb gyermekét állami gyermekmenhelyekbe kell elhelyezni, ezért a m.kir.belügyminiszter külön rendeletben utasította vissza ezt az indokolatlanul erőszakos, s a szülői érzést ok nélkül sértő elbánást. Egyrészt mivel ez a cigányság megtelepülésének segítése helyett inkább a társadalommal való szembenállását erősítette, másrészt a valóban rászorultak elől foglalták el a gyermekmenhelyek férőhelyeit. Ezért az árvaszékek csak a kóbor cigányok viszonyai között is elhagyottnak tekinthető, közvetlen életveszélyben levő gyermekeket utalhatták a gyermekmenhelyekbe (MRT, 1917a).

Még 1916-ban külön kellett intézkedni annak érdekében, hogy a már letelepülteket a hatóságok ne zaklassák (MRT, 1916d).

Mivel e rendelet nem érte el célját, ezért 1917-ben ismét utasították a hatóságokat a rendes lakhely kétséget kizáró megállapítására, csökkentve a felesleges zaklatást és a hivatalokra háruló munkát (MRT, 1917b).

A hatóságoknak foglalkozniuk kellett a kóborcigányok vagyoni értékeinek védelmével, s a cigányság számára fontos, életmódjukhoz, életviszonyaikhoz, foglalkozásaikhoz, babonáikhoz tartozó tárgyakkal - melyek inkább néprajzi és művelődéstörténeti, semmint anyagi értékkel rendelkeztek - a tudomány számára megfelelő kárpótlással való megmentésével.

A cigányok sátrakban való elhelyezésével szemben szükség esetén bérlakások biztosításával látták a letelepedés stabilitását elősegíteni. A minisztérium ugyanakkor elégedett volt a nyilvántartásba vett cigányok ruházattal való ellátását sok helyen biztosító lakossági adakozásokkal. Ez azonban nem volt elegendő, így ezt a cigányok keresetéből, s a hatóságok által őrzött pénz-és értéktárgyakból kellett kiegészíteni. Ennek elégtelensége esetén a hatóságoknak kellett, saját költségen a pótolásról gondoskodni (MRT, 1917c).

Ez utóbbit már az 1885.évi tolonc-szabályzat 20.§-a elrendelte, miszerint: „*A toloncz, ha az idő viszontagságainak megfelelő ruházattal – különösen télen, vagy zord időben – nem bír, azzal ellátandó; ugyszintén akkor is, ha azt a szemérem igényei követelik.*” (MRT, 1885b:176)

A nyilvántartott cigányok foglalkoztatásával kapcsolatos jelentésekből a minisztérium azt a pozitív, előremutató következtetést szűrte le, „*hogy egyrészt helyesen alkalmazott szigorral, másrészt jóakarató és tervszerű eljárással a cigányokat a munkára általában hajlandóvá lehet tenni, a fiatalját pedig nagyobb nehézség nélkül rendes polgári foglalkozásra lehet nevelni.*” (MRT, 1917d:2527)

A cigányság társadalmi beilleszkedéséhez, és elfogadásához a foglalkoztatást alapvetően szükségesnek tartották: „*Mihelyt a cigányok munkája kellő eredményt mutat fel, annak igénybevételétől a lakosság sem fog idegenkedni. A munkáltatással elérni kívánt cél érdekében kívánatos lenne, ha a hatóságok odahatnának, hogy az egyes gazdaságok, uradalmak, gyárok, ipartelepek, egyes iparosok és gazdák stb. a munkaképes cigányokat a hajlamaiknak és képességeiknek megfelelő munkára alkalmazzák.*” (MRT, 1917e:2527)

A cél tehát a munkára szorítás, mely helyhez kötéssel jár együtt, s e kettő utat biztosít a polgári lét irányába. Ez pedig a létfeltételek biztosításán túl, újabb szükségleteket generálhatott, melyek kielégítését a munka világába való betagozódás segítette elő. Addig is, egyfajta átmeneti megoldásként a nyilvántartott, de lakóhelyükre nem utalható számára telepek létesítéséhez és fenntartásához államsegélyt ajánlott fel a belügyminisztérium.

Irodalomjegyzék

- Ember János (1907). A cigányok nevelése. *Néptanítók Lapja*, 40 (33), 2.
- Gál György (2007). *A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte van.*
http://www.mediakutato.hu/cikk/2007_03_osz/01_danosi_rablogyilkosság [2015.09.25.]
- Kádár Zsuzsanna (1993). A 19.század végi magyarországi cigány társadalom.
Regio, 4 (1), 66-83.
- K. Nagy Sándor (1908). A törvényen kívüli népről. *Néptanítók Lapja*, 41 (25), 3-4.
- Kóródy Miklós (1908). A cigánygyermek. *Néptanítók Lapja*, 41 (19), 1-3.
- MRT (Magyarországi Rendeleték Tára) (1916a). 158. A m.kir.belügyminiszter 1916.évi 15.000.eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról, 438-439. p.
- MRT (1916b). 158. A m.kir.belügyminiszter 1916.évi 15.000.eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról, 439. p.
- MRT (1916c). 158. A m.kir.belügyminiszter 1916.évi 15.000.eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról, 441-445. p.
- MRT (1916d). 332. A m.kir.belügyminiszter 1916.évi 101.052/VI-a számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez a cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasításáról. 1157. p.
- MRT (1885a). 22. A m.kir.belügyminiszternek 9389.szám alatt valamennyi megyei és városi köztörvényhatósághoz és a Budapest fővárosi rendőrség főkapitányságához intézett körrendelete. az új toloncz-szabályzat kibocsátása tárgyában.Melléklet a 22. számhoz Toloncz szabályzat. 169-179. p.
- MRT (1885b). A m.kir.belügyminiszternek 9389.szám alatt valamennyi megyei és városi köztörvényhatósághoz és a Budapest fővárosi rendőrség főkapitányságához intézett körrendelete. Melléklet a 22. számhoz Toloncz szabályzat. 176. p.
- MRT(1917a). 327. A m.kir. belügyminiszter 1916.évi 86.471/XII. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez és valamennyi árvaszékhez, kóbor cigányok gyermekeinek állami gyermekmenhelyekbe elhelyezéséről.,1148-1149. p.
- MRT (1917b). 682. A m.kir.belügyminiszter 1917.évi 151.041.számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez a nyilvántartott cigányokkal való eljárásról. 2523. p.
- MRT (1917c). 682. A m.kir.belügyminiszter 1917.évi 151.041.számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez a nyilvántartott cigányokkal való eljárásról. 2525-2327. p.
- MRT (1917d). 682. A m.kir.belügyminiszter 1917.évi 151.041.számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez a nyilvántartott cigányokkal való eljárásról. 2527. p.)
- MRT (1917e). 682. A m.kir.belügyminiszter 1917.évi 151.041.számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez a nyilvántartott cigányokkal való eljárásról. 2527. p.
- MSK (1904). Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat. 2.kötet. A magyar korona országainak 1900.évi népszámlálása.2.rész: A népesség foglalkozása községenként Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.
- MSK (1914). Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat. 52. kötet. A magyar korona országainak 1910.évi népszámlálása. Harmadik rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika a magyar kir. kereskedelemügyi miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar.kir.Központi Statisztikai Hivatal Budapest. Az Atheneum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat nyomása.
- NL (*Néptanítók Lapja*) (1904). 37 (43), 16.
- NL (1909a). 42 (38), 20.
- NL (1909b). 42 (28), 10.
- NL (1912a). 45 (17), 15.
- NL (1912b). 45 (49), 4.

- Várad János (2009). A cigány népesség a történelmi Magyarország polgári korszakában. [Ph.D. értekezés]. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar „Európa és a magyarság a 18-20. században” Interdiszciplináris Doktori Iskola Történettudományi Doktori program.
<http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/varadijanosphd.pdf> [2015.10.15.]
- Verner Jenő (1903). A tankötelezettség végrehajtása. *Néptanítók Lapja*, 36 (20), 2.
- Verner Jenő (1905). A gyermek-koldusok. *Néptanítók Lapja*, 38 (31), 3.